

ստրվեցաւ նաեւ աշխարհաբար եւ Հ. Գալէմքեարեանին ուրախութեամբ կը գրէր թէ լաւ կը հասկնայ լրագիր, Տաշեանին՝ «Ազաթմանգեղոս», «Մանր ուսումնասիրութիւններ», «Հանդէս», են. քայք կը ցաւէր որ եւրոպական լեզուաւ լաւ քերականութիւն մը չկայ գրաբարի եւ աշխարհաբարի: — 1900, 27 Փետր. կը գրէր Գալէմքեարեան Մեծարգոյ չօր. „Ich möchte nun aber mit Esnik nicht mit meinem „armenischen Leben“ ein Ende machen, sondern würde gerne noch weiteres übernehmen...“.

Վերջին ժամանակները նամակներուն մէջ հայերէն կտորներ ալ սիրով կը կցկցէ եղեր: Եմիդի վերջին գրութեան եղաւ Թաղէոսի առաքելոյն եւ Սանդիտոյ կուսին վկայաբանութեան գերմ. թարգմանութիւնը, Դր. Փիլիկի «Հանդէս Հայագիտութեան», մէջ Ա. տարի 1903:

Անորոք մահը՝ որ վրայ հասաւ 1904 Յունուար 20, արդիւնաւից՝ քայք դեռ օգտաւէտ գործերէն չխնջեալ կեանք մի փակեց: Աստուած հատուցանէ անոր արժանաւորած վարձը, իսկ մնացեալքս յարգենք անոր յիշատակն:

Ա Ճ Խ Ա Ր Հ Ա Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ԱՐԻՈՒՆԻ ՄԱՏԵՆԵՐԻ ՎԵՐԱՄԱՆՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

(Հարսնականութիւն):

Տաւարի:

(Ն665.) Հայք այստեղ չեն բնակում, այլ միայն անցուգաւթ կ'անեն: Սուրբայ տ. Ամբ գրեց հետեւեալ թուղթը՝

«Թանու Նստուծոյ ամենաթմաւերի եւ ամենարարերի. ահաւորիկ այս պայմանները շնորհեց Սուրբայ տ. Ամբ՝ հաւատացելոց ամբարպետ Ամբ տ. խառտարի կառավարիչը՝ Հասրբարաղին՝, Հայոստանի բնակչոյ եւ Հայերին. Նս պարգեւեց ապահովութիւն նոցա կենաց, բնչից եւ կրօնի, որոնք վնասի կամ նախատանքի չպէտք է ենթարկուին: Հայոց եւ Դարբանդի թէ բնիկ եւ թէ եկեղ ժողովրդի, նաեւ շրջակայ աղգարանաւորութեան հետ նա պայմանաւորեցաւ, որ նոքա օգնեն (մուսլիմներին) բոլոր պատերազմներում եւ հնազանդին միտ գամայն նարի՝ բոլոր ժամանակներին, իսկ եթէ նար չլինի՝ վաղի վճիռներին: Սորա փոխարեն ապաւ կը լինի գլխահարկից նա, ով բնակչոց այս պայմաններին, բացի զինուորական ծառայութիւնից, որ կը փոխանակէ գլխահարկը: Ով գոհ լինի սորանով եւ մնայ երկրում, նորա թէրայ կը ծանրանայ նոյն գլխահարկը, որ եւ Ատրպատականի ժողովրդի վերայ: Նոքա պարտաւոր են ուղեցոյց ծառայել (մուսլիմին) եւ նորան հիւրընկալել մի ամբողջ օր. եթէ զինուորական

ծառայութիւն անեն, ապաւ կը լինին այս պարտաւորութիւնից, իսկ եթէ թողնեն (ծառայութիւն), իրանց վերայ կ'առնեն այս ծանրութիւնը: Վկայ են Բագրաւաշման տ. Ռարիայ, Սուրման տ. Ռարիայ եւ Բուկէլը տ. Արգուլաշ. գրեց Մարգի տ. Մարբարին ր:

Ապա Սուրբայ ուղարկեց Բուկէլըին՝ Մուզան (موزان), Հարի տ. Մալամադին՝ Տփլիս, Հուս զալփայ տ. Արիգին՝ Արանց լեռները եւ Սարման տ. Ռարիային՝ մի այլ կողմ. սոցանից եւ ոչ մէկը չնաւաճեց իրեն նշանակած երկիրը, բացի Բուկէլըից, որ ցրէց՝ Մուզանի բնակչներին, որոնք վերագրանա իրենց բնակատեղերը՝ գլխահարկ վճարելու պայմանով. նա գրեց նոցա հետեւեալը՝

«Թանու Նստուծոյ ամենաթմաւերի եւ ամենապարտաւորի. ահաւորիկ այս պայմանները շնորհեց տ. Արգուլաշ Մուզանի՝ որ Վովկասի լեռներում՝ բնակչոց. ապահովութիւն նոցա կենաց, բնչից, կրօնի եւ գաւառութեան այն պայմանով, որ ամեն մի շահահաս մի գեղար կամ նորա արեւքը վճարէ. գուց պարտաւոր էք մուսլիմին ներքէ ձեր ժողովրդական խորհուրդը, նորան ուղեցոյց ծառայել եւ հիւրընկալել մի օր եւ մի գէղեր. իսկ գուց կը վայելէք ապահովութիւն, մինչեւ այս պայմանները կը կատարէք եւ հաւատարիմ կը մնաք, մնեք եւս մեր խօսքին կը մնանք հաստատ. Առաւած օգնական. բայց եթէ գուց այս պայմանները զրգէք եւս որ եւ նենգութիւն երեւան հանէք, այն ժամանակ չկայ ձեզ ապահովութիւն, բայց միայն եթէ մատնէք բոլոր անհաւատարիմներին, ապա թէ ոչ գուց նոցա համաժող կը ծանալէք: Վկայ են՝ Համմախ տ. Գիբրը, Ռուսարի տ. Զուհարի եւ Համալայ տ. Զուվայլ. գրեցաւ 21 Թ. ր:

(2674 — 75.) Մուսլիմայի ժամանակ Հայոստանի բնակիչք պատարմեցան. Հարի տ. Մա-

1 Դարբանդի (բարի) իշխանին:

2 Դաւապան, որ գաւառի իշխանութեամբ հանգերեւել էր. դատաւոր:

3 Եւ կը կարգաւ ذلك اجاب الى الجزء من

توضیح الجزء من اجاب الى ذلك

1 Ըստ այլ ձեռագրի «Եւս. Մուզան»:

լամայ՝ որ Գարաբնդի կառավարիչն էր և այս ժա-
մանակ Վրաց երկրում կը գտանւէր, զորն թուղթ
Տփղիսի (այս քաղաքը կոչվաւ լեւաներում է)
քնակէաց. ապա պատերազմեցաւ նորա հետ, մինչեւ
նորա հաղանդեցան և առաջան համարից ներումն.
երկու կողմից կայացաւ դաւաճ ճամնապնութիւն,
որից յետոյ Հաբիր զորնց հետեւեալն.

«Թանուս Աստուծոյ ամենազօթաւորի եւ
ամենազորեմանի. Հաբիր Ի. Մալաւմայից առ
Տփղիսի՝ Վրաց Հորմուզ երկրի՝ քնակէաց ողջոյն.
ձեր վերաբերմամբ ես կը փառաւորեմ Աստուծոյ,
բացի որից չկայ մի այլ առաւած: Մեզ մօտ եկաւ
ձեր պատգամաւոր Տուֆլին՝ մեզ ծանուցեց ձեր
խօսքը, յանձնեց այն ինչ որ դուք ուղարկած էք
եւ յայտնեց ձեր կողմից ձեր կարծիքը, թէ մենք
ազգ չենք. յիրաւի այսպէս էնք մենք, մինչեւ
հզորն եւ բարձրեալն Աստուծոյ մեզ Մուհամմէդի
ձեռքը ողջիւ ճանապարհով տարաւ եւ իսլամի
շնորհիւ մեզ սննդով խնայեց, ստորութիւնից եւ
ազիտութիւնից յետոյ զորացուց: Ապա Տուֆլին
հաղորդեց, եւ ես գտեմ մեզ հետ խաղաղութիւն կը
ցանկնք. եւ ես հաւատարմաւոր, որ ինչ հետ են,
ոչինչ չունինք զորա դէմ. եւ ուղարկում եմ
Արքուլուհման Ի. Ջազ Մուլապին, որ մեր
ստատւածարաններէց եւ Ղուրանագրաններէց ամե-
նակատարեալն է. նորա հետ միասին կը գնեն ձեր
պաշտօնութեան վերաբերեալ թուղթեր. եթէ
համիք՝ նա մեզ կը յանձնէ, իսկ եթէ չընդունէք,
նա մեզ քաղաքացի պատերազմ է յայտնելու, որով-
հետեւ Աստուծոյ չի սիրէ անհաւատարմներին:»

«Թանուս Աստուծոյ ամենազօթաւորի եւ
ամենազորեմանի. այս եւ Հաբիր Ի. Մալաւմայի
Տփղիսի՝ Վրաց Հորմուզ երկրի՝ քնակէաց ներած
թուղթը՝ յայտնաբերեալն ձեր կենաց, բնից,
վաճակից, կենդեցեաց եւ ազգութանդերի այն
պայմանով, որ դուք հպատակիք եւ ամեն բնու-
նիք ամբողջապէս մի գնես որ լիսահասի վրայ.
Դուք պարտաւոր եք մեզ ներքին ձեր մանրանա-
խորհուրդը եւ օգնութիւնն Աստուծոյ եւ մեր
թշնամեաց դէմ, հիւրընկալել ճանապարհորդին
այն ուսելիքներով եւ խմիչքներով, որ ներքին
են դրքի հետեւողներին, նորա ուղեցոյց ծա-
ռայել՝ առանց որ եւ զիստի ձեռքից մէկն,
եթէ իսլամ ընդունէք, ազգիք անէք եւ ազգա-
տաց ողորմութիւն տաք՝ դուք մեր եղբայրներն էք
կրնի մէջ եւ մեր հովանաւորութիւն կը վայելէք:
Ով իւր երեսը Աստուծոյ, նորա մարգարէից, նորա
գրքերէրաց պատերազմ կը յայտարարեն, որով-
հետեւ Աստուծոյ չի սիրէ անհաւատարմներին:
Վկայ են՝ Արքուլուհման Ի. Խալիք, Հալիլ Եւ
Խյաթ, Գրեց Ռաբահ: Եւ վկայ էր կոնքմ Աստու-
ծուն, նորա հրեշտակներն եւ հաւատացեալներին.
Աստուծոյ իրեն վկայ բաւական է:»

(2804) 24 թ. Վալիք Ի. Օքբայ արշաւեց
Արաքսատականի եւ Հայոց վերայ, որովհետեւ

քնակէաց խեղդին խաղաղութեան պայմաններ, որ
նորա հաստատուել էին Օմարի ժամանակ իսլամ-
կաններէ հետ: Այսպէս կ'աւանդէ Աբի Միքնաֆ,
իսկ ըստ այլոց՝ այս արշաւանքը տեղի ունեցաւ
26 թ.

Նիշամ Ի. Մուհամմէդ կը պատմէ ըստ աւան-
դութեան Աբի Միքնաֆի, թէ Վալիք Ի. Օքբայ
(որ ամբողջապէս Օմարի ժամանակ կուֆայի կա-
ռավարին էր) արշաւեց Արաքսատականի եւ Հայոց
վերայ. իւր մօտ կոչելով Մալման Ի. Ռաբիայ
Բահլիին, նա ուղարկեց նորա իւր առաջապահ
գնդի հետ, իսկ ինչն ամբողջ զորքով առաջ
քնակէացաւ եւ մտաւ Արաքսատական, ի նիստի
ունենալով անցնել Հայաստան: Նորա հրամանով
Արքուլուհման Ի. Շուբայ Ի. Ալիք Ահմար 4000
զորքով առաքատակեց Մուշան, Բաբար՝ եւ Թուլլա-
սան, վրասեց քնակէաց գոյրին եւ աւարի առաւ-
ժողովուրդը խաղանքաւ նորանց, իսկ նա գրեց
նոյանից լծաւորներն եւ եկաւ Վալիք Ի. Օքբայի
մօտ. վերջինս խաղաղութիւն կայացեց Արաքսատա-
կանի քնակէաց հետ՝ 800.000 դրամ վճարելու
պայմանով, համաձայն նորա եւ Նուզայֆի:
Իսլամանի մէջ 22 թ. տեղի ունեցած դաշնագրու-
թեանն: Երբ Արքուլուհման Ի. Շուբայ իւր աւարա-
ռութիւնից անցնաւ վերադարձաւ, Վալիք ուղար-
կեց 24 թ. Մալման Ի. Ռաբիայ Բահլիին 12.000
զորքով Հայք, որ կողոպտեց, սպանեց, գրեց եւ
վերադարձաւ աւարով Վալիքի մօտ:

(Հարանձնութիւն)

Ք. ԽԱՄԱԹԻՆՅՈՅ

ՀԻՆ ՀԱՅՈՑ ՑՅՂԻՈՅ ԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(Հարանձնութիւն)

2. Այնպիսի մէկ կազմուած այն եւ դոռ-
նակերէ կը նշանակուի «Այնու (ստեանց) պտուղնք»,
Այնպիսիպէս Մարգարէն կարենէ բաժնով լե-
ռան անունն է, ուստի լինելի աշխարհացոյցին
համեմատ՝ Էլբրիլ-գաղ, որ դէպ ի հիւսիսային
արեւելք շարունակուելով դէպ-բոնուս կը կո-
չուի, դէպ ի արեւելք երկարելով՝ Փալանդեզէնէ,
Ըստ այսմ՝ Մեղեգուխով կըստ խալիքաւ լեռը
հասկերուի:

3. Ներքին Մալման ըստուածով՝ Մուքրեանի հետ
Սիփանիւր հասկերապուել, համա՝ Ինձիք. ՀՀ. 123
«անտի ենեալ հասկի ի գաւառն զգնեմնեաց յոռն
Մասեաց՝ ի վրան Արծկոյ որ կոչի Երաշխաւոր»
(Յայտնաւորը): Արծկէ (տե՛ս Թիւ 38) էր դէպ ի
կողմ, որուն հետ վերն էջ 189 Վիկտոր կղզին կը
յիշուի. կ'երեւայ թէ Ծիփան անունն հետ նորն
է Սիփան լեռան անունը: Ներքին աղաւաղեալ անունն,

1 Jakut ունի Եր. Tapriz (I, 174) գրութիւնն, որ
ա. եւ հաւանական կը լինի:

2 Հմմտ. արաբ. es-Sibān Baladur 199 ի մէջ
Խալիք (Աւելանայ) եւ Արծկէ, տե՛ս Ghazarian, Arme-
nien unter der arab. Herrschaft, էջ 21

1 قلى Թերեւս կարգաւու է قلى Թերեւս. Բեւ-
զորի ունի قلى որ հաւանորեն կարգաւու է قلى Նիկողայոս: